

Александър Иванов

ПЪТЯТ КЪМ ЕДИН НОВ ХУМАНИЗЪМ (по случай седемдесетгодишнината на професор Мирослав Янакиев)¹

Професор Мирослав Янакиев е роден в София на 19 август 1923 година. Баща му, Янаки Николов, е от Брезнишко, а майка му, Стоянка Вутева, е от село Казичане, Софийско. Този произход очевидно е определил някои качества на характера у професор Янакиев. Например, чувството му за хумор. Ако професор Янакиев стане прекалено сериозен, ако погледът му стане прекалено вдълбочен, та чак малко объркан – внимавайте! – професор Янакиев навярно се шегува.

Мирослав Янакиев обича да разправя, че първия урок по стилистика е получил от баба си. Докато бил малък, чувал я да казва „Един парцал имаше, на гърбо го климаше“. Като поотраснал, научил от баба си и варианта на тази поговорка, предназначен за възрастни. Той представлява (по терминологията на Мирослав Янакиев) еналагична редакция, при която *гръб* е заместено с друго едносрично съществително, означаващо част на човешкото тяло, разположена малко по-долу.

Ученичеството на Мирослав Янакиев преминава в София. През 1943 година той завършва Първа мъжка гимназия. Трудно ми е да си представя какво образование е дала тази гимназия тогава, но понякога, когато усети, че събеседникът е подтиснат от познанията му, Мирослав Янакиев казва с извинително повдигане на рамене: „Това го зная от гимназията...“ Веднъж го попитаха научил ли е нещо след гимназията. Позамисли се и отвърна, че май не е.

По време на ученичеството си Мирослав Янакиев се увлича от техника и по-точно – от радиотехника. Изглежда, това дава отра-

¹ В: *Сборник от научни трудове, посветен на седемдесетгодишнината на професор Мирослав Янакиев*. София, 1993, с. 1–28.

Няколко месеца, след като сборникът беше издаден и тържествено го бяхме връчили на професор Янакиев, той отвори дума за този текст.

– Интересна статия... – каза той и позамълча.

– Много хубаво си я написал...

И пак замълча. Аз усетих как в мене се надига остър пристъп на авторска гордост. А проклетият шоп невинно продължи:

– Само че този човек, дето си го описал, аз не го познавам...

И извинително повдигна рамене.

Като имах наум тази случка, аз внимателно си препрочетох текста. Дали пък нещо не трябваше да се промени в него, преди да го направя достъпен в интернет? И реших – не, нищо няма да се променя. Така че текстът тук е такъв, какъвто беше отпечатан в 1993 година. Сменен е само начинът на библиографски препратки и съм вмъкнал една забележка на с. 12. – А. И., септември 2008 г.

жение върху всички по-нататъшни негови занимания. Едновременно с това той започва да работи по печатниците като коректор. Сега коректорското око на професор Янакиев е почти безпогрешно, а нито познанията му, нито интересите му към полиграфията са намалели.

Мирослав Янакиев следва славянска филология в Софийския университет. Като студент е назначен за библиотекар на Славянския семинар. Библиотеката на Славянския семинар е заемала сегашната 147 аудитория (в тази читалня е било разрешено да се говори, та са я наричали „шумната“) и кабинета до нея, 146, където по-късно беше Фонетичната лаборатория (тази читалня пък е била „тиха“). Библиотекарят е носел връзка ключове („като свети Петър“, казва Янакиев) от кабинетите на професорите. Било му е разрешено да взема оттам книгите, необходими за студентите.

По това време Мирослав Янакиев слуша лекции по разнообразни дисциплини, някои от които изглеждат съвсем несвързани със специалността му. Впрочем, и след като завършва, той продължава внимателно да следи научния живот на университета и поддържа професионални познания върху другите основни клонове на знанието – математика, философия, физика, психология и т. н.

Той владее рядко срещаното умение, без да загубва предимствата на младостта – да кажем, любознателността и липсата на конформизъм, – да трупа предимствата на възрастта – зрял скептицизъм, цялостност на възгледите, търпимост и толерантност.

И сега е вълнуващо да гледате как професор Янакиев чете книга, която го е заинтересувала – все едно, че сте изпуснали сунгер в локва.

По характер професор Янакиев е по-скоро стеснителен човек, но огромната му любознателност винаги е преодолявала това – той се познава и има професионални контакти с много от големите учени на своето време като Р. Якобсон, А. Н. Колмогоров и пр.

През 1947 година Мирослав Янакиев завършва следването си. Тезата (така тогава се е наричала дипломната работа), която той развива при завършването си, е „Свидетелски и несвидетелски глаголни времена в историята на българския език“. По искане на проф. Кирил Мирчев той е назначен за асистент в Катедрата по български език към факултета. Професор Мирчев е настоявал Янакиев да доразвие тезата си и да я защити като дисертация. Мирослав Янакиев извършва тази работа, но до защита не се е дошло по съображения, по-скоро конюнктурни, отколкото научни.

Работата по темата е била повод Мирослав Янакиев твърде задълбочено да се запознае и с турския език. Изобщо отношенията на Мирослав Янакиев с езиците са твърде любопитни. Той

чете, изглежда, на всички езици. През 1988 година Александър Федотов издаде в Софийския университет „Сборник с тибетски текстове“. Взех един екземпляр, подадох го на професор Янакиев и го помолих – полу на шега, полу на истина – да почетете малко. „Аз не мога да чета тибетски...“ каза той, след като подробно разгледа текстовете. Не съм съвсем сигурен, че и сега не може.

Коварно много разбира професор Янакиев, когато в негово присъствие се говори на език, за който е заявил, че не го знае. Ако го попитате какъв чужд език знае, той ще каже само „руски“ (в университета дори се разказват анекдоти за това). Изглежда, че за професор Янакиев да се знае език, означава не само да се владее официалният („книжовният“) език, не само да се владее прецизно „речевият етикет“, но и да се познават диалектите, жаргоните, стиловете – изговорни и „функционални“, – историята на езика, историята на страната и нейната култура, предубежденията и вярванията на хората, неречевите системи за комуникация, изкуствата и т. н. Понякога се питам, ако честно приложим тези критерии към знанията си за родния език, колцина от нас ще се окаже, че го знаят?

До пенсионирането си през 1988 година Мирослав Янакиев е преподавател в Катедрата по български език. През 1963 е избран за доцент, а в 1979 – за професор. Успоредно с това в Института за чуждестранни студенти той започва да се занимава с методиката на преподаване на български език на чужденци.

Веднъж в Института за чуждестранни студенти се обсъждал въпросът защо арабските студенти научават български много по-бързо и по-добре от останалите. Строгийт научен анализ показал, че причината за това не е в някаква загадъчна особеност на методиката, която да я прави особено подходяща за „носителите“ на арабски език, а е по-скоро „екстраметодическа“ – причината била в българските „приятелки“ (както евфемистично се изразява Янакиев) на арабските студенти. Тогава професор Янакиев направил едно фундаментално предложение – щом тези „приятелки“ се справят с обучението по български език по-добре от квалифицираните преподаватели, редно е да бъдат назначени на мястото на преподавателите. Доколкото ми е известно, тази блестяща идея все още не е реализирана никъде.

По инициатива на професор Янакиев в института е създаден лингафонен кабинет със съвременна звукозаписна техника. По-късно, в Московския университет, където Мирослав Янакиев е преподавател по български език от 1969 до 1984 година (с едногодишно прекъсване), той продължава тези си занимания. Там той също организира лингафонен кабинет, като извършва много

работа за създаване на учебните материали, за разработване на методиката и за обучение на преподавателите на тази нова методика. В края на московския си период, който Мирослав Янакиев веднъж нарече период на „доброволно изгнание“, той участва в създаването на Проблемната група по образованието, която съществуваше от 1979 до 1992 година към Министерството на образованието. Изобщо, Мирослав Янакиев винаги е съчетавал научната, „теоретичната“ работа с практическата. И зад това умение стои цялостен и завършен възглед за света.

* * *

Ако човек не познава професор Мирослав Янакиев, ако не е чел работите му, а хвърли поглед само върху неговата библиографията, той сигурно би си казал: „С какво ли не се е занимавал този човек!...“ И наистина, Мирослав Янакиев има публикации в почти всички области на филологията – стилистика, стихознание, граматика, история на езика, теория на писменостите, количествена лингвистика, математическа лингвистика, сравнителни изследвания на славянските езици, психолингвистика, социолингвистика, и не само на филологията – той е чел лекции и има публикации по семиотика и информатика. Мирослав Янакиев е съавтор, а обикновено и инициатор за създаването на значително количество учебници – от хрестоматията по старобългарски език (съвместно със Стоян Стоянов), по която вече са учили и продължават да учат студентите слависти и българисти от всички български университети, та тя е придобила ореол на класически учебник, до учебници за началното училище, до буквари, включително и турския и ромския (циганския) буквар. Отделно Мирослав Янакиев има редица популяризаторски публикации, а броят на лекциите, които е изнесъл пред широка публика, извън университетските стени, вероятно не знае и самият той.

Но във филологията това кой знае колко много не се цени сега. Цени се „тясната специализация“ – колкото по-малко хора разбират с какво се занимава един учен, толкова „по-голям“ учен изглежда той. Смятам, че това е така, защото нашата наука сега е в твърде дълбока криза. А щом една наука е в криза, резултатът е раздробяване, разкъсване на предмета ѝ, а оттам – и стремежът към „тясна специализация“.

Докато работех върху тази статия обаче, аз все по-често си спомнях думите на режисьора Сергей Айзенщайн в неговите автобиографични бележки, които преди време ми бяха направили силно впечатление:

„...Ако бях страничен изследовател, бих казал за себе си: този автор, изглежда, веднъж за винаги е болезнено обладан от една единствена идея, една единствена тема, от един едничък сюжет.

И всичко, което е замислял и вършил – не само в отделните филми, а и през всичките си замисли и филми, – е винаги и навсякъде едно и също.“ [Айзенщайн 1976, с. 224].

Все повече растеше в мене убеждението, че тези думи са напълно приложими и към работата на професор Мирослав Янакиев – независимо от привидната разнопосочност на научните му интереси, всъщност, вниманието му винаги е било съсредоточено върху едно единствено нещо – механизмите за информационно въздействие и начините за съхраняване на информацията.

Ако погледнем от тази гледна точка, единството в уж разнообразните занимания на професор Янакиев става очевидно. Още в самото начало – в „Българско стихознание“ то вече ясно се вижда – Мирослав Янакиев съсредоточава вниманието си върху „носителите на информация“ и „кода“.

Аз нарочно поставям в кавички тези термини от теорията на информацията. Макар Мирослав Янакиев – и това, вероятно, е повлияно от ранните му интереси към радиотехниката – да е следил и сега внимателно да следи всичко онова, което става в областта на теорията на информацията и в кибернетиката, макар той да е следил възхода на тези дисциплини и да е споделял, навярно, неоправданите надежди за всеобщност, която те са давали в определени моменти от развитието си, той никога не се е поддавал на изкушението механично да приложи техните постановки върху друга област да кажем, върху езика.

А е необходимо да се отбележи, че на това изкушение не са издържали и някои от създателите на тези дисциплини. Сам Янакиев пише: „Дълго време терминът информация се свързваше в съзнанието на филолозите с абстрактните разсъждения на Клод Шенън и Л. Брилуен по така наречената теория на информацията, която подтикваше прибързано да оценяват качествата на естествените човешки езици, като използват честотите на буквите в текстовете на тези езици.“ [Янакиев 1988, с. 68]. А Джон фон Нойман и по-късно Дж. Грифит направиха опит да прехвърлят създаденият в практиката на телекомуникациите модел към неврофизиологията и да изчисляват информационния обем на мозъка (към това пък психолозите и неврофизиолозите се отнесоха твърде сдържано: в книгата „Лабиринт Мнемозини“ С. М. Иванов пише: „особую пикантность этим расчетам придает полное отсутствие достоверности“).

Та Мирослав Янакиев в самото начало на научната си кариера съсредоточава вниманието си върху „видимата“ страна на езиковата комуникация, върху онази физическа материя, която пренася езиковата информация между говорещия и слушащия, между пишещия и четящия, и върху това как е формирана тази материя, за да пренесе или да съхрани езиковата информация. Именно от такава гледна точка той разработва стихознанието [Янакиев 1960], от такава гледна точка разработва и теорията на писменостите [Янакиев 1963, Янакиев 1964а], и стилистиката [Янакиев 1964б, Янакиев 1975] – неговата концепция, че стилистиката не е наука за класифициране на текстове, а е наука за редактирането, т. е. за това как се внасят информационни изменения в съществуващ текст (по-късно той ще премине и към по-общия въпрос – как се създава текст [Янакиев 1977], а областта на редактирането ще я разшири до областта на превода [Янакиев 1992]), има очевидно „информационен“ произход, повлияна е от знанието затова, какво представлява теорията на информацията, и е разработена така, че да не влиза в противоречия с нея.

В работата си Мирослав Янакиев винаги спазва един основен принцип – при изследване на информационните въздействия (в частност – езиковите) съзнателно и последователно трябва да се приема материалният им характер. В противен случай, съзнателният или – както по-често става в съвременната наука и особено във филологическата – несъзнателният отказ от тази постановка обезсмисля не само изследването на различните видове въздействия, но като че ли обезсмисля и думите *познание* и *наука*.

Ето защо Мирослав Янакиев, който обикновено е твърде толерантен към други, различни от неговите възгледи, е твърд и неотстъпчив, когато изисква да се посочват материалните носители на въздействията (в частност, на информационните), материалните механизми, осъществяващи тези въздействия. Ако се убеди, че събеседникът му не разбира доколко е съществено и важно това изискване, Мирослав Янакиев видимо губи интерес към разговора и го насочва към други теми.

Този основен възглед определя две насоки в работата на Мирослав Янакиев, които могат ясно да се проследят през цялото му научно творчество.

Едната е съсредоточеното, изключително детайлното и задълбочено изучаване на лингвистичната традиция. Критичният поглед върху основните единици на лингвистично описание винаги е бил в центъра на изследователската дейност на професор Янакиев. Така още в първата си книга „Българско стихознание“ той извършва толкова пълен критичен анализ на фонологията, ка-

къвто не ми е известно да е създаван и по-късно. Там Янакиев показва вътрешни противоречия във фонологичната теория, които можем да наречем „глобални“ (използвам термина на Имре Лакатош [Лакатош 1983]), т. е. противоречия, които засягат теорията като цяло. Във всяка истинска наука това би предизвикало катаклизъм, срив на цялата господстваща теория.

Естествено, критичният интерес към основните единици на филологическото описание определя и интереса на професор Янакиев към терминологичния апарат на науката ни – критиката на една съществуваща теория предполага изграждането на нова с нов терминологичен апарат.

Това пък на свой ред като че ли определя и другата насока, която Мирослав Янакиев развива – измерването, което, приложено към езика, Янакиев нарича глотометрия. Днес филологът обикновено е твърде неподготвен, за да се справи в многобройните „модерни“ направления, някои от които, поне на пръв поглед, свързват филологията с измерванията, та е склонен да мисли, че глотометрията е „още едно такова направление“. Сам Мирослав Янакиев достатъчно ясно е определил отношението на глотометрията към останалите „такива“ направления: „Лингвистично-статистическите изследвания имат много общи черти с глотометрическите. Отсъства в тях само идеята, че езикът представлява напълно наблюдаем, макар и твърде сложен обект, който може да се измерва, да се измерва, за да се опознае във всичките му подробности, и идеята, че от измерванията по-добър път към изучаването на езика няма.“ [Янакиев 1977, с. 95]. Към тези различия аз бих прибавил още едно, което Мирослав Янакиев е премълчал – обикновено липсва в лингвистично-статистическите изследвания дълбокото и критично познаване на хилядолетната филологическа традиция, без което те непрекъснато преоткриват, скрито или явно, проблеми, които във филологията са вече разглеждани (макар и не непременно задоволително решени).

Струва ми се, че за филолога днес не е така очевидно, както би трябвало да бъде, до каква степен са неделимо свързани измерванията в областта на езика и системата от основни единици за описание на езика, т. е. „теоретичната“ наука. При всички масови явления (аз използвам този термин от теорията на вероятностите – вж. [Гнеденко 1961], – а езикът е типично масово явление) изследването започва с преброяване. И ако се броят единици, отделени, дискретизирани по противоречащи си принципи, противоречието по-късно може понякога да се регистрира (по-опасни са случаите, в които това не става!), но не и да бъде отстранено. Т. е. достоверността на статистическото изследване силно за-

виси не само от прецизното придържане към изискванията на математическата статистика, но и от логическата непротиворечивост на науката (областта), в която то се прилага.

През 60-те години професор Мирослав Янакиев организира една наистина грандиозна по мащабите си изследователска работа. С помощта на повече от 800 дипломанта са събрани и обработени повече от 6 мегалекси (над 6 милиона графични думи) различни по тип български текстове. Методиката на работата е била следната:

Първите дипломанти са си избирали свободно текст с размер 20 килолекси (20 000 словоформи). Така са включени текстове от публицистика, от учебници, драма, художествена литература, разговорна реч и пр. Тези текстове те са фиширали, като всяка дума е била изваждана с близкия си контекст, след това фишовете са били подредени и преброявани. Резултатът е бил фреквентен речник на текста от 20 килолекси. На този етап дипломантите са извличали и основните глотометрически характеристики на обработвания текст. Така че „българският език днес е между най-пълно проучените от глотометрическо гледище“, както отбелязва В. Н. Гливинска [Гливинска 1993].

След този етап е било извършено групиране на първичните дипломни работи по пет. Това групиране е ставало по случаен начин, т. е. извършено е било рандомизиране на материала. След това дипломантите са получавали фишовете от определените пет първични дипломни работи и са ги подреждали заедно. След преброяването им резултатът е бил фреквентен речник на текст от 100 килолекси.

На последния етап след ново рандомизиране са били групирани отново по пет сводните дипломни работи от по 100 килолекси. Заключителните работи представляват фреквентни речници, обхващащи по 500 килолекси текст.

За съжаление важността на тази огромна по размерите си работа не е била оценена от академичната общност в Софийския университет и не са били осигурени подходящи условия за съхранение на този уникален архив, та при едно наводняване на помещението по-голямата част от изходните архиви на фишове са загубени. За щастие извлечените данни са налице и макар да не са публикувани, те са на разположение на всеки, който има нужда от тях.

Изграденият по този начин фреквентен речник на българския език е, доколкото ми е известно, единствен по рода си. Рандомизацията на материала е надеждно премахнала всякакви възможни влияния на лични предпочитания при подбора на текстовете, на индивидуални авторови особености, на стилови различия и други

възможни неслучайни влияния, та данните от речника могат да се разглеждат като „напълно стилистично неутрални“.

По това време, докато върви работата по речника и се извличат основните глотометрични характеристики на българския език, Мирослав Янакиев активно си сътрудничи с покойния Радослав Мутафчиев. Двамата са били приятели, заедно са обсъждали възникналите проблеми, а благодарение на публикациите на Радослав Мутафчиев ние днес знаем много за резултатите от тези им – повече или по-малко – съвместни занимания.

Така е извършено и едно откритие, което би трябвало да има голямо влияние върху развитието на стилистиката, макар засега да остава недооценено от филологическата общност. Ето как го описва М. Янакиев: „Р. Мутафчиев показва, че и мемоарната ни литература, и чистата белетристика се състоят даже не от два, а от три типа текст – диалог, разказ и описание. И всеки от тези типове у добрите писатели има едни и същи глотометрически характеристики.“ [Янакиев 1977, с. 226]. Загадъчното в тази история е това, че в публикациите на Радослав Мутафчиев май не може да се открие подобно твърдение...

Две са причините, поради които обръщам внимание върху това. От една страна, това показва отношението на Мирослав Янакиев към „авторството“ – той обича да повтаря, че новото е добре забравено старо. Големият учен добре съзнава до каква степен знанието е колективно дело, та никак не е склонен да надценява собственото си участие в него.

От друга страна (и това е по-съществено!), едно такова откритие е твърде важно за стилистиката в класическото ѝ разбиране като наука за типологична класификация на текстове. Не е изключено да се окаже, че това е една стилистична универсалия, а това би било съществено за лингвиста изследовател. В частност това би разрешило и един въпрос около изработването на фреквентни речници.

Както е известно, в повечето фреквентни речници изходните текстове са предварително класифицирани по някакви умозрително взети критерии. Недоволен от това, Мирослав Янакиев рандомизира изработвания фреквентен речник, с което премахва проблема за предварителната класификация чрез елиминирането му. Ако обаче се окаже, че във всички езици текстовете надеждно се разделят на диалог, разказ и описание, това е основание да се въведе в създаваните фреквентни речници отново такава предварителна (но вече обоснована) класификация на текстовете, която ще дава възможност да се извършват съпоставки между отделните езици.

В края на 60-те години, когато Мирослав Янакиев е вече в Москва, заедно с дългогодишния си сътрудник и съмишленик доцент Надежда Василична Котова те започват работа по подготовката за издаване на Григоровичовия паримейник (паметник от XII век). За тази цел те създават цялостна методика за издаване на палеославистични текстове, която е частично изложена в статията „О некоторых принципах эдиционной палеославистики“ [Янакиев, Котова 1970]. Тази методика предполага публикуване на фотооригинал от ръкописа, като успоредно с него се разполага транскрипцията (разчитането) на текста, а успоредно с разчитането се представя и гръцкия оригинал (в случая – Севастияновия паримейник), когато става дума за превод. Изданието трябва да се съпътствува от индекс на словоформите и на морфемите в текста, т. е. текстът трябва да е морфемизиран.

По-късно, около 1974 година Надежда Котова и Мирослав Янакиев започват работа върху морфемииарий на българския език, който те изграждат чрез магнетофонни записи от разговорна българска реч в размер от 100 килолекси (100 000 словоформи). Записите са разчетени, транскрибирани и морфемизирани и са определени основните статистически характеристики.

Ще се опитам да дам една интерпретация на начина, по който се е стигнало до тези две задачи, които изглеждат като че ли твърде разнородни, а двамата изследователи вече години наред упорито ги разработват.

Аз вече разясних, че какво ще се брой е решаващо за резултата от глотометричното изследване. Надежда Котова и Мирослав Янакиев са експериментирали с различни единици на лингвистичното описание – монолитери, монофони, монолекси, мономорфи. Предимствата и недостатъците на една или друга дискретизация на текста са обсъждани в много техни публикации, но най-подробно, изглежда, са изложени в [Янакиев 1977]. Дискретизацията на текстовете на монолекси има практически предимства, но тя е приложима предимно когато се правят съпоставки между текстове от един (съвременен) език и дори само от един стил на този език; в други случаи с нея трябва да се внимава.

Когато обаче трябва да се съпоставят глотометрически различни езици или различни исторически състояния на един и същи език (а точно към това се насочват двамата изследователи през този период), дискретизацията на монолекси се оказва доста неадекватна. Далеч по-адекватна единица се оказва монофоната – така е разработена методика за съпоставителни и исторически изследвания, уточнен е необходимият вид и размер на извадката [Янакиев 1962, Янакиев, Котова 1968, Янакиев 1976, Янакиев,

Котова 1978, Янакиев, Котова 1978б] и с конкретни изследвания е проверена методиката – така се появява предлаганата от Н. В. Котова и Мирослав Янакиев класификация на славянските езици [Янакиев, Котова 1973], изследва се глотометрично историята на отделни морфемни [Янакиев, Котова 1979а, Янакиев, Котова 1979б] и на групи морфемни.

В лингвистиката обаче обикновено се дефинира като основна елементарна единица на езиковото описание морфемата, ето защо дискретизацията на изследваните текстове на морфи би била „идеална“. Но всеки филолог знае с какви трудности се среща, когато започне да „дели думите на морфемни“. Колкото повече се знае за историята на една словоформа, толкова по-подробен е морфологичният ѝ анализ. Докъде трябва да спре той? А какво да се прави, ако за етимологията на словоформата има повече от една хипотези? Може ли морфологичният анализ да бъде операционализиран, т. е. да бъде доведен до сравнително прости процедури, които да дават един и същи резултат, когато се прилагат от различни хора или даже от компютърна програма? Тези въпроси продължително и сериозно занимават двамата изследователи и работата по издаването на Григоровичовия паримейник и по морфемиярия на българския език е логичен завършек на предходната работа по решаване на всички основни въпроси на морфемизацията на текст.

Но се появява и нещо още по-важно. Мирослав Янакиев и Надежда Котова разработват метода за измерване на кохезията [Янакиев, Котова, Найденов, Котаров 1976, Янакиев 1977, Янакиев 1992], който фактически операционализира морфемния анализ на текст. Днес изглежда съвсем възможно да се направи компютърна програма, която да работи по този метод и автоматично да дискретизира текст на морфи. Тази цел си струва усилията, а изработването на такава програма, вероятно, ще доведе до някои прецизирания в метода.

Струва ми се, че някъде към средата на 70-те години, когато въпросите по морфемизацията на текста са общо взето решени, т. е. решен е лингвистичният проблем за материята и нейните значещи модификации, пренасящи информацията между комуникантите, интересът на професор Мирослав Янакиев се насочва вече към по-труден за наблюдаване обект – самите комуниканти. В книгата си „Стилистиката и езиковото обучение“ професор Янакиев разработва подробен и прецизен модел на идиолекта, т. е. на „това устройство за производство на съобщения, което се намира в мозъка на кой да е „носител“ на езика“ [Янакиев 1977, с. 22].

Някои идеи, основни за този модел, са изложени и по-рано от Н. В. Котова – вж. [Котова 1963].

Трябва да се изтъкне, че моделът на идиолекта не само обяснява редица „трудни“ филологически въпроси, но е съобразен с всичко, което е известно от съвременната психология и неврофизиология за работата на мозъка и на нервната система, а едновременно с това с нищо не противоречи на теорията на информацията. Струва ми се, че изминалите 16–17 години, въпреки бурното развитие на неврофизиологията през този период, не са донесли факти, противоречащи на този модел.

„Стилистиката и езиковото обучение“ е книга, която притежава една особеност – тя е написана „популярно“. Обясненията в нея са подробни и нагледни, така че повечето от тях могат да бъдат разбрани от всеки ученик. Това, разбира се, лишава книгата от академичен ореол, но ни най-малко не намалява нейната научна стойност. Защо е постъпил така професор Янакиев – да се пише „популярно“ е даже по-трудно? Защо е търсел по-широка аудитория? Дали не е харесвал начина, по който научната общественост възприема работата му? Или пък, убеден, че знанието носи добро, е искал да го разпространява?

Струва ми се, че „Стилистиката и езиковото обучение“ има книга близък. В известен смисъл такава е „Грамматика българского языка для владеющих русским языком“ – книга, която Надежда Васи́лиевна Котова и Мирослав Янакиев започват да разработват още в началото на 80-те години.

В нея двамата изследователи са придали на схващанията си „академичен облик“, т. е. там има подробно критично разглеждане на различни възгледи, там се обсъжда въпросът за „решаващия аргумент“ в научния спор, там се обсъжда подробно използваната или пък отхвърляната терминология и т. н. Резултатът е цялостна система за филологическо описание на един език, която аз ще нарека нова – „нова“ в смисъл, че е пряко породена от критичен анализ на предишната, от явно определяне на противоречията в предишната и от убедителното им преодоляване.

За тази книга има вече много научни рецензии (само в Русия са седем!), като във всяка от тях горещо се препоръчва книгата да бъде веднага издадена. До този момент обаче тя не е издадена и аз ще използвам повода да привлека вниманието на Министерството на културата, което, струва ми се, би трябвало да включи в своята програма „100 книги“ и този фундаментален труд.²

² Грамматиката беше издадена през 2001 г. в Издателството на Московския университет. Искам да изразя голямата си благодарност, макар и с голямо закъснение, към доцент В. П. Гудков, завеждащ Катедрата по славянска филология към Филологическия факултет на МГУ, без чиято настойчивост това нямаше да стане. – А. И.

От края на 70-те години аз съм склонен да видя – макар и съвсем условно – един втори период в работата на професор Янакиев. Този втори период се характеризира с все по-широко обобщаване на резултатите, получени в предишния, в разпространето им върху все по-широки области.

В модела на идиолекта, разработен от Мирослав Янакиев, ясно е определено, че въпросите на „семантиката“ не биха могли да получат съществено развитие, не биха могли да излязат от сферата на заявления и осъзнатия или на незаявления и неосъзнатия идеализъм, т. е. на вярата, ако не се взема пред вид информацията – постъпила и запаметена – чрез всичките сетива. Моделът на идиолекта предполага сходна и еднотипна обработка на тази информация, а това ще рече, че пред филологията, след почти цял век на мъчителна криза, на стагнация, на мъчително стесняване на нейния предмет, се открива блестяща перспектива. И наистина – за професор Мирослав Янакиев филологията не само е единна наука (той не вижда никакви сериозни причини, които да поддържат деликатните академични разделения в нея), но е наука, чиято област рязко се разширява, съвпада с областта на общата семиотика или информатиката („терминът информатика въобще е уместен като дублет на термина семиотика или обща семиотика, т. е. традиционно лингвистиката като наука само за „човешките езици“ е раздел на информатиката или семиотиката като наука за всички видове информация“ [Янакиев 1988, с. 71]).

Ето защо не бива да смятаме, че интересът на Мирослав Янакиев към компютрите е чисто инструментален. Вярно е, че той непрекъснато убеждава филолозите колко много работа биха си свършили с тези машини и колко необходимо е да се научат да ги управляват (самият професор Янакиев е блестящ програмист). Но в компютрите той вижда и нещо друго, освен инструмент – той вижда в тях нормален предмет на филологическо изследване: „До сега работата на компютъра беше представяна като последователност от операции (действия), описани в програма. Но програмата се състои от изрази („думи“ или „словосъчетания“). За лингвиста тези изрази са законен изследователски обект, поучителен обект. Тъй като са „сътворени“ без участието (или почти без участието) на лингвистите, имаме основания да смятаме, че изследването им може да се разглежда като изследване на аналог на... глотогенезата, т. е. на възникването на езика или поне на развитието на „естествените човешки езици“ като процес, в който се преплитат прояви на дивергентни и конвергентни тенденции.“ [Янакиев 1988, с. 83].

Струва ми се, че разширението на филологията, което професор Янакиев извършва, по-скоро стряска филологическата научна общественост, отколкото да я въодушевява. Положението напомня един стар анекдот: първата парламентарна реч на Уинстън Чърчил била посрещната с ледено мълчание. По-късно един от парламентаристите коментирал: „Твърде силно и твърде рано“. Но множеството херостратчета, които непрекъснато са се опитвали да изгорят блестящата сграда, строена от Мирослав Янакиев, е показателно – херостратчетата безпогрешно разпознават величавото.

* * *

Аз вече многократно споменавах за преподавателската дейност на професор Янакиев. Общеизвестно е, че той е блестящ лектор. Ще ми се сега обаче да поговоря за педагогическата му дейност (макар самият Янакиев да смята педагогиката за измислена наука – според него това е просто възрастовата психология).

През този „втори“ период от дейността си Мирослав Янакиев разширява не само сферата на приложение на филологическите си познания, но и сферата на педагогическите си възгледи – от обучението на студенти филолози, през обучението на възрастни хора на чужд език, той постепенно преминава към проблемите на обучението на деца. Работата му в Проблемната група по образованието е твърде важна и аз сега искам да я разгледам по-подробно.

Още докато е на работа в Москва, съвместно с Розалина Новачкова, Боян Пенков, Благовест Сендов, Тодор Бояджиев и Георги Ангушев, Мирослав Янакиев е един от инициаторите и създателите на Проблемната група по образованието (ПГО). Тази група от учени – математици, филолози и психолози – е била обединена от няколко идеи, като аз ще се опитам да очертая най-важните:

– обучението да бъде интегрирано, т. е. да се извършва не по условното разделение на науките, което разделение намира обяснение по-скоро в историята на човешкото знание, а не толкова в действителността (така се заражда идеята ученикът да учи по един учебник, така се появява предметът език и математика, който има за задача да предварди, да предпази ученика от дълбоко вкорененото в общественото съзнание предубеждение, че съществува два вида познание, казано по-просто, че „на когото му върви по математика, не му вървят езиците“ и обратното);

– в процеса на обучение ученикът трябва да бъде активен, той трябва сам да определя скоростта и обема на изучавания мате-

риал; учителят пък трябва компетентно да следи този процес и да се намесва само тогава, когато се забелязват значителни отклонения от него;

– многоезичност на образованието – още в самото начало на обучението си ученикът да се научи, че е необходимо да е в състояние да превежда една и съща информация на различни „езици“ – на английски, на руски, в рисунка или в чертеж, в конструкция или математическа формула;

– комплексно да се развиват не само интелектуалните способности на децата, но и обуславящите ги двигателни и емоционални способности.

Първоначално този колектив започва работа с шестгодишните ученици. Много скоро обаче колективът успява да убеди Министерството на образованието, че е необходимо да се създаде цялостен проект, който да обхваща целия курс на училищното образование. Така започва работа с три паралелки, избрани по социологични признаци – в голям град, в по-малък провинциален град и в село. (Проектът никога не е бил елитарен – по замисъла на създателите си той е проект за общото образование). По-късно работата се разраства и обхваща 31 училища в цялата страна.

Днес, когато е очевидно, че в образователната ни система е задължително да се премине към една внимателно, с много разум и знания, но твърдо и безкомпромисно прокарана образователна реформа, по всичко изглежда, че влиянието на проекта, реализиран от ПГО, е по-голямо в чужбина, докато у нас този проект изглежда почти загубен, след като Министерството на образованието, ръководено от Николай Василев, закри през 1992 година тази група.

Струва ми се, че никой от участниците в този проект не ще оспори решаващото методологично и научно влияние на професор Мирослав Янакиев. Както се изрази пред мен Боян Пенков (на когото съм особено благодарен за информацията, която ми даде за този проект), Мирослав Янакиев е поддържал изцяло не само „лингвистичното осигуряване“, но и издържаната от гледище на съвременната психология цялост на проекта.

Защо интересите на професор Янакиев се насочват към обучението на децата? Струва ми се, че отговорът на този въпрос е прост – професор Янакиев вярва, че знанието може да донесе на човечеството добро, че знанието може да предпазва човечеството от предубеждения, че предубежденията е по-лесно да се предотварват, да не се създават, отколкото да се преодоляват, когато вече са създадени: „Чрез една семиотична „диалогистика“, преподавана на децата още в най-ранната им училищна възраст като

теоретична опора за разбиране на различието „полезно vs. вредно“ не само в мисленето, т. е. „в теорията“, но и (което е поважно!) във взаимодействията между човек, общество и природа, т. е. „в практиката“, ще можем да очакваме, че изграждащият „личността си“ teenegar ще се научи в ежедневието си да се държи по-спокойно, по-уравновесено, по-интелектуализирано, без да довежда естественото за възрастта си бунтарство до тероризъм, до чупене на столове, до компютърно вирусотворчество, до алкохолизъм и наркомания.“ [Янакиев 1992, с. 94].

И още: „специализиращите се в областта на информатиката ще има да се занимават и с проблеми, решаването на които чрез използването на компютъра става актуално, макар че като проблеми те съществуват от стотици, ако не и от хиляди години.

Тези проблеми са най-малко четири: 1) и в бъдеще ли хората ще продължават да „общуват“ на толкова много и толкова различни езици не само помежду си, но и с компютрите (проблема полиглосия); 2) и в бъдеще ли хората ще поверяват съдбата си на малцинства, за които вярват, че разумно управляват, защото имат достъп до повече информация (проблема информационна олигархия); 3) и в бъдеще ли образоваността на човешкия индивид болезнено ще претендира за „частна собственост“ върху идеи, за които той смята, че са лансирани „за първи път“ от него (проблема протатофилия); 4) и в бъдеще ли човешкият индивид ще се оценява по количеството факти, запаметени в мозъка му (проблема полимнезия).“ [Янакиев 1988, с. 44].

По този начин професор Янакиев придава на понятието „хуманизъм“ един нов смисъл.

Аз си давам сметка, колко е рисковано да употребявам думата „хуманизъм“ – кризата, засягаща повечето хуманитарни науки през нашия век, е девалвирала значението на тази дума и днес културният човек, вероятно, се сеща за десетки пародии, свързани с това понятие.

Но на мене ми се струва, че в края на ХХ век, век на трагични масови психози и заблуди, донесли на човечеството повече страдание от всичко, изстрадано в предишните векове, дълг пред науките за човека е да обединят усилията си, за да се направи този свят малко по-удобно място за живеене, отколкото сега е.

И съществуването на хора като професор Мирослав Янакиев дава надежда.

БИБЛИОГРАФИЯ:

- Айзенщайн 1976: С. Айзенщайн. Избрани произведения в три тома. Том III – Автобиографични бележки, София, 1976.
- Гливинска 1993: В. Н. Гливинска. За глотометричните характеристики на препозиционно-префиксалната морфема *na* в българския и руския език. В: Сборник от научни трудове, посветен на седемдесетгодишнината на професор Мирослав Янакиев. София, 1993.
- Гнеденко 1961: Б. В. Гнеденко. Курс теории вероятностей. Москва, 1961.
- Котова 1963: Н. В. Котова. К проблеме значения высказывания (на материале одного болгарского диалекта). В сб.: Вестник Московского университета, 1963, № 4, Серия VII, Филология, журналистика, с. 71–80.
- Лакатош 1983: И. Лакатош. Доказательства и опровержения (логика на математическото откритие). София, 1983.
- Янакиев 1960: М. Янакиев. Българско стихознание. София, 1960.
- Янакиев 1962: М. Янакиев. За вероятностен модел на сравнително-историческото езикознание. В сп.: Език и литература, 1962, XVII, № 5, с. 1–14.
- Янакиев 1963: М. Янакиев. Основы теории орфографии. В сп.: Вопросы языкознания, 1963, № 5, 1963, с. 47–57.
- Янакиев 1964а: М. Янакиев. Теория орфографии и речь. В сп.: Вопросы языкознания, 1964, № 1, с. 61–74.
- Янакиев 1964б: М. Янакиев. Записки по стилистика на българския език (За студентите от IV курс българска филология). София, 1964.
- Янакиев, Котова 1968: М. Янакиев, Н. В. Котова. Сопоставление некоторых количественных характеристик славянских языков. В сб.: Славянская филология, 1968, т. VII, с. 58–77.
- Янакиев, Котова 1970: М. Янакиев, Н. В. Котова. О некоторых принципах эдиционной палеославистики. В сп.: Советское славяноведение, 1970, № 6, с. 58–64.
- Янакиев, Котова 1973: М. Янакиев, Н. В. Котова. Глотометрический подход к вопросу о близости славянских языков. В сб.: Славянская филология, 1973, т. IX, с. 238–260.
- Янакиев 1975: М. Янакиев. Как да редактираме собствено съчинение. София, 1975.
- Янакиев 1976: М. Янакиев. Какво е най-удобно да съпоставяме количествено в славянските езици. В сп.: Бюлетин за съпоставително изследване на българския език с други езици, 1976, I, № 1, с. 27–39.
- Янакиев, Котова, Найденов, Котаров 1976: М. Янакиев, Н. В. Котова, К. Найденов, М. Котаров. О „силе“ межморфемной связи. В сб.: Использование математических моделей и электронных вычислительных машин в лингвистике. Сборник докладов Первой национальной конференции по использованию математических моделей и электронных вычислительных машин в лингвистике. Варна 3–9 мая 1975. София, 1976, с. 58–68.
- Янакиев 1977: М. Янакиев. Стилистиката и езиковото обучение. София, 1977.
- Янакиев, Котова 1978: М. Янакиев, Н. В. Котова. О многообразии морфем в славянских языках. В сб.: Славянская филология, 1978, т. X, с. 3–27.

- Янакиев, Котова 1978б: М. Янакиев, Н. В. Котова. Глотометрията експлицира основите на съпоставителната лингвистика. В сп.: Съпоставително езикознание, 1978, III, № 3, с. 3–15.
- Янакиев, Котова 1979а: М. Янакиев, Н. В. Котова. Глотометрията на фонетичните стойности на буквата *a* в историята на българския език. В сб.: Изследвания върху история и диалектите на българския език. Сборник в памет на чл.-кор. Кирил Мирчев. София, 1979, с. 244–249.
- Янакиев, Котова 1979б: М. Янакиев, Н. В. Котова. Морфема „демонстративное т“ в истории болгарского языка (глоттометрическая характеристика). В сб.: Славянская филология, 1979, т. XI, МГУ, с. 75–87.
- Янакиев 1988: М. Янакиев. Електрониката в помощ на учителя филолог. София, 1988.
- Янакиев 1992: М. Янакиев. Семиотиката и образованието. В сп. Образование, 1992, № 5, с. 80–94.